

Стан і перспективи розвитку спеціальних історичних дисциплін

(Василь Кметь, Наталія Турмис, Роман Шуст)

Формування комплексу спеціальних історичних дисциплін було зумовлене практичними потребами критичного аналізу джерел. Розширення та диференціація джерельної бази наукових досліджень, розбудова системи наукового знання спричинили швидке зростання ролі “мистецтва відрізнити істину від фальші”. Упродовж двох останніх століть ці дисципліни, як одна з найважливіших галузей історичного і гуманітарного знання загалом, пройшли складний шлях еволюції від комплексу прикладних навиків роботи з документами до самостійних теоретичних напрямків із власними методами аналізу джерел. На сьогодні кількість спеціальних історичних дисциплін сягнула близько 80.

Поряд із цим слід відзначити неоднозначність та нечіткість меж, що існують між ними в історіографії, часто ситуативне їхнє визначення залежно від специфіки та критерію класифікації. Проблема визначення й теоретичного обґрунтування особливостей кожної з дисциплін у такому контексті призводить до певної невизначеності у дефініціях, наприклад, вживанні термінів “спеціальні” чи “допоміжні”, окресленні сфери їх охоплення тощо.

Теоретичні засади класифікації спеціальних історичних дисциплін стали предметом особливих дискусій в історіографії другої половини ХХ ст. Якщо до середини цього століття система класифікації спеціальних історичних дисциплін зберігала традиційний мабільонівсько-зікелевський уклад (із сформованим “канonom” класичних наук), то вже розвиток електронних засобів зберігання, поширення та опрацювання інформації, як і розширення джерельної бази та загальний розвиток наукових знань, спричинили нову хвилю наукових дискусій, вплив яких позначився і на розвитку української історичної науки.

Певного поштовху радянське, а разом з ним й українське джерелознавство зазнало у зв'язку з появою нових класифікаційних схем у західно- та центрально-європейській науці. У 1958 р. Агасфер Брандт запропонував поділ допоміжних дисциплін на такі, що пояснюють співчинники історичного процесу (наприклад, історична географія, хронологія і генеалогія), і такі, що вивчають і тлумачать окремі типи джерел (наприклад, джерелознавство, палеографія, дипломатика, геральдика, сфрагістика, нумізMATика)¹. Розвиток теоретичних засад спеціальних історичних дисциплін у 60-х роках ХХ ст. був пов'язаний із досягненнями французьких учених. Так, у 1969 р. Робер Делор запропонував класифікацію, згідно з якою виділено науки, що уможливають розуміння джерел (наприклад, метрологія, дипломатика), інші, які пояснюють співчинники історичного процесу, але трактовані як джерела (хронологія, історична географія, топоніміка). До третьої групи увійшли науки, які служать пізнанню людини і суспільства (ономастика, генеалогія, геральдика,

¹ Brandt v. A. *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften.* – Stuttgart, 1989.

нумізматики, сфрагістики)². Це була певна модифікація концепції праці “Історії та її методів” 1961 р., яка встановила поділ дисциплін на такі, що вивчають “речові свідчення” і ті, що вивчають “писемні свідчення” історії³. Р. Делор запропонував також відрізнити допоміжні дисципліни – *sciences auxiliaires*, від “доповнюючих”, або “співпрацюючих” – *complementaires*, або *collaboratrices* (наприклад, технічні науки, механіка у вивченні історії сільського господарства, промисловості і т.п.).

У 70-80-х роках набула популярності схема класифікації, розроблена завідувачем закладу допоміжних історичних дисциплін Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща) Юзефом Шиманським. Її ж покладено і в основу останнього видання його посібника 2002 р.⁴ Запропонована схема передбачає виділення наступних груп наук з умовними назвами: 1) “Людина-час-місце”: генеалогія, хронологія, метрологія, історична географія; 2) “Мова і письмо”: мова історичних джерел, палеографія, історична бібліологія, дипломатика, “наука про архіви”; 3) “Предмети і зображення”: наука про знаки (символи) влади і права, нумізматики, сфрагістики, геральдика. Окремо виділено також “історичне едиторство” – археографію.

Переосмислення статусу окреслених дисциплін відбувалося і в радянському джерелознавстві, головному та високорозвиненому напрямку наукових досліджень, у рамках якого більшою чи меншою мірою розвивалися й допоміжні дисципліни⁵. Розробка проблематики формувалася з огляду на допоміжні практичні функції дисциплін, виконувані на певних конкретних етапах історичного дослідження (розчитання тексту, встановлення дати, пояснення геральдичної програми тощо). З ускладненням дослідницьких технологій корегувалося і значення дисциплін та їх методик. Неспівмірність об’єктів вивчення ряду дисциплін навіть створила ілюзію неможливості

² Delort R. Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire. – Paris, 1969.

³ L'histoire et ses méthodes. – Paris, 1961. Порівняймо також подібну класифікацію, прийнятту сучасними чеськими істориками та усталену в узагальнюючих працях і посібниках, опублікованих упродовж 1980-1990-х років: Hlavaček I., Kašpar J., Nový R. Vademecum pomocných věd historických. – Praha, 1997. – S. 8-9.

⁴ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2002. – 764 с. (попереднє видання з’явилося ще 1983 р.).

⁵ Проценко Л.А. Палеографія, дипломатика і філігранологія в українських радянських дослідженнях // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1968. – Т. 3. – С. 190-200; Дашкевич Я.Р. Питання розвитку історіографії спеціальних дисциплін історії України // Архіви України. – Київ, 1970. – № 4. – С. 9-12; Котляр М.Ф. Допоміжні історичні дисципліни на сучасному етапі розвитку історичної науки // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – Київ, 1974. – № 2. – С. 81-88. Порівн. також: Кронштейн А.П., Данилевський І.Н. Вопросы теории и методики исторического исследования. – Москва, 1986. – С. 51-62; Ковальський Н.П., Кулаковский П.М. Некоторые теоретико-методологические вопросы современного советского источниковедения // Теория и методика историографических и источниковедческих исследований. Межвузовский сборник научных трудов. – Днепропетровск, 1989. – С. 5-17.

побудови єдиної схеми⁶. С. Каштанов запропонував класифікацію на основі визначення цих дисциплін як таких, що вивчають окремі типи джерел або їх сукупність з точки зору певної проблеми. За короткий час його схема стала підставою для низки концептуальних побудов у сучасній російській та українській історіографіях. Згідно з пропозицією вченого допоміжні дисципліни поділено на три групи: а) дисципліни, які мають визначений об'єкт досліджень (джерела одного виду, наприклад, нумізMATика, боністика, фалеристика, вексилологія, філокартія); б) дисципліни, що вивчають окремий аспект джерела (наприклад, палеографія, емблематика); в) дисципліни, що вивчають не джерела самі по собі, а певне коло питань на їхній основі (наприклад, хронологія, історична географія, метрологія, генеалогія)⁷. Концепція С. Каштанова була озвучена на останній Всесоюзній конференції у Києві 1990 р., і запропонована частково як відповідь на схему, розроблену українськими істориками та опубліковану у колективній монографії за редакцією Ю. Кондуфора "Вспомогательные исторические дисциплины" (1988 р.).

Упорядники нової схеми спиралися на подібні засади: у монографії відзначалася певна обмеженість кожної зі спеціальних історичних дисциплін, які "займаються визначенням джерелом або його характерною стороною"⁸. Було запропоновано дві схеми систематизації наук – одну для дорадянського періоду, і другу – для вивчення джерел новітнього часу (радянського). Джерелознавство першої доби передбачало виділення трьох головних груп допоміжних дисциплін. До першої увійшли ті, що відображали *часово-просторові* показники суспільного розвитку – хронологія, історична географія, історична картографія, топоніміка. Друга група охопила комплекс дисциплін, методика яких оперта на вивченні *окремих аспектів писемного джерела* – епіграфіка, палеографія, філігранологія, папірологія, берестологія, метрологія, дипломатика. Третю групу дисциплін склали науки, які *вивчають окремі види джерел*: боністика, нумізMATика, геральдика, фалеристика, вексилологія, сфрагістика, генеалогія, іконографія, філокартія, філателія та ін. У сучасних умовах сфера застосування та методика ряду дисциплін змінюється – зменшується значення одних, з'являються інші. Загальна тенденція, визначена упорядниками монографії та продовжена у дослідженнях наступних років, знайшла відображення у визнанні необхідності універсалізації, "укрупнення" допоміжних наук. "Необхідна єдина дисцип-

⁶ Порівн.: Пчелов Е.В. Вспомогательные исторические дисциплины в системе научного знания // Вспомогательные исторические дисциплины: специальные функции и гуманитарные перспективы. Тезисы докладов и сообщений XIII научной конференции. Москва, 1-2 февраля 2001 г. – Москва, 2001. – С.20-21.

⁷ Там же. – С. 21; Каменцева Е.И. Вспомогательные исторические дисциплины в современном мире: проблемы классификации, исследования, историографии, преподавания // Научно-педагогическая школа источниковедения Историко-архивного института. – Москва, 2001. – С. 60.

⁸ Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория / Кондуфор Ю.Ю., Санцевич А.В., Румянцева В.В. и др. – Киев, 1988. – С. 20.

ліна – документознавство, або справочинство, яка б активно використовувала методи палеографії і дипломатики для всесторонньої (внутрішньої і зовнішньої) критики, аналізу джерел”. Таким чином, у новій, другій класифікації перша група наук була залишена без змін, а в другій і третій – окреслено шляхи зазначеного “укрупнення”: палеографія, дипломатика, генеалогія і метрологія склали комплекс *документознавства* (II); нумізматики, геральдика, сфрагістика, вексилологія, фалеристика – *емблематики* (III), а філателія, філокартія, кінофотознавство – *іконографії* (III)⁹. Запропонована схема, як показали дослідження наступних років, не лише узагальнила доробок попередніх десятиліть, а й дала поживу для подальших дискусій і досліджень. Так, у сучасній російській історіографії піддано критиці доцільність розділення класифікації на два окремі самостійні варіанти¹⁰, а у деяких українських виданнях пролунали критичні голоси до запропонованої схеми¹¹.

Із становленням незалежної Української держави розпочався новий етап розвитку історичної науки та, зокрема, історичного джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін. Головними науково-дослідницькими центрами, у яких зосереджено найважливіші напрямки теоретичних розробок та координацію дослідницьких проектів є Інститут історії України Національної АН України, Наукове товариство імені Шевченка (Комісія спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Інститути рукопису, архівознавства, біографістики Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, кафедри ряду університетів України (зокрема, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, кафедра давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Львівського національного університету імені Івана Франка, кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін Запорізького державного університету, кафедра історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та ін.). Активізувалися зусилля істориків, спрямовані на розвиток та методичне забезпечення джерелознавчих спеціальностей та спеціалізацій на історичних факультетах, розвиток професійної архівної та документознавчої освіти (згідно з “Переліком спеціальностей Міністерства освіти і науки України” в рамках спеціальностей “Історія” (0303) та “Документознавство і інформаційна діяльність” (0201) передбачено можливість підготовки фахівців-архівознавців)¹². Зростання зацікавлення проблематикою спеціальних історичних дисциплін засвідчують і результати діяльності спеціалізованих вчених рад по захисту кандидатських і докторських дисертацій.

⁹ Там же. – С. 25-30.

¹⁰ Пчелов Е.В. Вспомогательные исторические дисциплины... – С. 21.

¹¹ Порівн., напр.: Специальные исторические дисциплины: Учебное пособие / Под ред. В. А. Замлинского. – Киев, 1992. – 323 с.

¹² Маковська Н.В. Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи // Архіви України. – Київ, 2002. – № 1-3. – С. 46-54.

Особливої уваги розробці спеціальних історичних дисциплін надано у проектах створеного у листопаді 1994 р. Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УДНДІАСД)¹³.

Недостатній рівень розробки низки питань теорії наукового дослідження в Україні не сприяв появі відповідних комплексних монографій та посібників упродовж 1990-х років. Одним з перших видань став навчальний посібник, опублікований 1992 р з грифом Міністерства освіти України¹⁴. Недоліком загальних видань у галузі спеціальних історичних дисциплін залишалися відсутність концептуальних підходів, схематичність, компілятивний характер, методологічна непослідовність, фрагментарність викладу, фактографічні помилки та перекручення. Подібною залишалася й ситуація у виданнях посібників з окремих дисциплін. Серед підручникових видань треба згадати публікації М. Савчина, Г. Бондаренка, М. Кріля¹⁵. В окремих працях українських істориків з'явилися досить категоричні твердження стосовно теоретичної та історіографічної кризи сучасної науки¹⁶.

Проблемою спеціальних історичних дисциплін і джерелознавства в цілому залишалася термінологічна непослідовність. Я. Калакура та С. Павленко слушно відзначили причини термінологічного хаосу в українській історичній думці, вказавши можливі шляхи його подолання¹⁷. Важливим кроком на шляху до вирішення суперечностей, впорядкування та оновлення термінологічного інструментаря стала підготовка та публікація науковцями Київського національного університету ряду довідкових видань¹⁸. Усталення потребує навіть основна термінологія, що окреслює зазначені дисципліни. Так, поруч із аргументованим концептуально вживанням поняття "спеціальні" чи "допоміжні" (наприклад, у публікаціях НТШ¹⁹), трапляються випадки

¹³ Ляхоцький В. Основні напрями діяльності Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 4-12.

¹⁴ Специальные исторические дисциплины: Учебное пособие / Под ред. В.А. Замлинского. – Киев, 1992. – 323 с.

¹⁵ Савчин М. Допоміжні історичні дисципліни. – Дрогобич, 1995. – 80 с.; Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – Луцьк, 1997. – 222 с.; Кріль М. Основи палеографії. Навчальний посібник – Київ, 1995. – 196 с.; Його ж. Латинське письмо та його види: Текст лекцій. – Львів, 1996. – 64 с.

¹⁶ Головка В. Криза сучасної історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст. Автореферат на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 2000. – 19 с.

¹⁷ Історичне джерелознавство. – Київ, 2002. – С. 37-41.

¹⁸ Джерелознавство історії України. Довідник. – Київ, 1998. – 212 с.; Історична наука: термінологічний та понятійний довідник Навчальний посібник./ за ред. В.М. Литвина, В.І. Гесева, А.Г. Слюсаренка. – Київ, 2002. – 430 с.

¹⁹ Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1996. – Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін.

невиразного розділення або синонімізації певних понять²⁰. У підручникових виданнях трапляються плутані та неприйнятні визначення предмета і об'єкта вивчення окремих дисциплін²¹. У цьому випадку слушним і теоретично обґрунтованим видається введення до наукового обігу київськими науковцями поняття “галузі історичних знань” стосовно архівознавства, джерелознавства, історіографії, археографії²².

Термінологічні дискусії та пошук розв'язання проблем систематизації дисциплін дозволили Я. Калакурі запропонувати власну класифікаційну схему, застосовану згодом у виданні посібника. До першої групи дослідник відніс дисципліни, які вивчають особливі види джерел – сфрагістика (печатки), геральдика (герби), фалеристика (нагороди), нумізматика (монети) і т.д.; до другої – дисципліни, що застосовують спеціальні методи вивчення різних історичних джерел – палеографія (зовнішні ознаки рукописних пам'яток), метрологія (система мір), хронологія (система літочислення)²³.

Традиційний напрям розвитку українського джерелознавства у 90-х роках XX ст. був підсумований появою ґрунтовних посібників: курсів лекцій професора Львівського національного університету ім. І. Франка С. Макарчука²⁴ і підручника авторського колективу, очоленого професором Київського національного університету ім. Т. Шевченка Я. Калакурою²⁵. Увага до зазначеного напрямку зумовлена як потребами сучасної історичної науки, так і зростанням ролі джерелознавства у комплексі дисциплін фахової підготовки істориків. У працях С. Макарчука розглянуто головні підстави класифікації джерел до історії України, викладено критерії та принципи типологізації, зосереджено увагу на методах пошуку та опрацювання джерельного матеріалу. У київському посібнику багато уваги приділено теоретичним, методологічним, термінологічним питанням джерелознавства як спеціальної галузі історичної науки. Особливості окремих груп джерел та методи їх опрацю-

²⁰ Порівн. у Г. Бондаренка: “У навчальних планах нового зразка використовується назва – “спеціальні історичні дисципліни”, що означає „допоміжні” (Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – С. 7).

²¹ Наприклад: “Нумізматика... [вивчає] тексти на монетах” (Савчин М. Допоміжні історичні дисципліни. – С. 3); “іконографія [займається] іконами” (Кріль М. Основи палеографії. – С. 3); “палеографія... досліджує писемні і друковані пам'ятки з їх зовнішньої сторони” (Бондаренко Г. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. – С. 9).

²² Археографія як спеціальна галузь історичної науки представлена у монографії Г. Боряка: *Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи.* – Київ, 1995 (Рец: *Варшавчик М.* // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 153-155).

²³ *Калакура Я.* Спеціальні історичні дисципліни в національному університеті імені Тараса Шевченка // Спеціальні історичні дисципліни. – Київ, 1997. – Вип. 1. – С. 148-149; *Історичне джерелознавство...* – С. 59.

²⁴ *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. Курс лекцій. – Львів, 1999. – 352 с.; *Його ж.* Історичні неписемні джерела. Курс лекцій. – Львів, 2002. – 201 с.

²⁵ *Історичне джерелознавство.* – Київ, 2002. – 486 с.

вання зумовили можливість виділення в структурі джерелознавства ряду підсистем за логічним, предметним, функціональним та субдисциплінарним аспектами. Структуру джерелознавства розглянуто у тісному зв'язку з комплексом спеціальних історичних дисциплін.

Слід відзначити й окремі напрями розвитку джерелознавчих досліджень, наприклад, в галузі церковної історіографії І. Скочилися²⁶, історії права К. Віслобокова²⁷, соціотопографії М. Капралія²⁸, М. Долинської²⁹ та ін.

Окремої уваги заслуговують спроби українських дослідників розвинути методіку джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін в рамках новітнього напрямку дослідження загальної теорії документа – *документознавства*. Треба відзначити, що на стані розробки напрямку позначається той факт, що ні одне з визначень документознавства не вважається задовільним. “Документознавство” – термін багатоаспектний, структурно диференційований, може охоплювати різні сторони документа та документно-комунікаційної діяльності. В українській історіографії проблематика документознавства розробляється у працях таких авторів, як С. Кулешов³⁰, Г. Асеев, В. Шейко³¹, Г. Швецова-Водка³², Н. Кушнарєнко³³ та ін. У 1994 р. курс

²⁶ Скочилися І. Акти духовних судів українських церковних установ XVII-XVIII ст. (за матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700-1725 років) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 185-194; Його ж. Генеральна візитація Львівської єпархії 1726-1733 років: зміст та структура опису // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 186-203; Його ж. Генеральна візитація Львівської єпархії 1726-1733 рр. як просопографічне джерело // Матеріали Шостої наукової геральдичної конференції (Львів, 27-29 березня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 142-144; Його ж. Протоколи генеральної візитації Львівської єпархії 1730-1733 рр. як історичне джерело. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Київ, 1999.

²⁷ Віслобоков К.А. Проблеми джерелознавства історії українського права // Архіви України. – 2002. – № 1-3. – С. 24-34.

²⁸ Капралія М. Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії. Автореф. дис. [...] канд. іст. наук. – Київ, 1996; Його ж. Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.) // Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – Т. II. – С. 41-46; Його ж. Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2001. – Вип. V. – С. 59-72.

²⁹ Долинська М. Українська дільниця Львова у XVI-XIX ст. (соціотопографічна характеристика). Автореф. дис. [...] канд. іст. наук. – Львів, 1997.

³⁰ Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – Київ, 1995; Його ж. Організація функціонування документальних інформаційно-пошукових систем. – Київ, 1998. – 26 с.

³¹ Асеев Г.Г., Шейко В.Н. Информационные технологии в документоведении. – Харьков, 1997. – 290 с.

³² Швецова-Водка Г.М. Типологія документа. – Київ, 1998.

³³ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение. Учебник для студентов институтов культуры / Отв. ред. В.Н. Шейко. – Харьков, 1997; Кушнарєнко Н.Н. Документоведение. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – Киев, 2000. – 460 с.

“документознавство” вперше в Україні був запроваджений до навчальної програми Харківської державної академії культури.

Документознавство (для деякого з дослідників як “варіант джерелознавства”) вивчає документ як джерело інформації та засіб соціальної комунікації і є комплексною наукою про документно-комунікаційну діяльність, що займається дослідженням процесів створення, поширення і використання документних джерел інформації в суспільстві в історичному, сучасному і прогностичному планах. Воно вивчає документ як предмет на теоретичному, історичному і методичному (практичному) рівні, досліджує документ як систему, його властивості, параметри, структуру, функції, методи і способи документування, класифікацію і типологізацію документів. Саме така концепція документознавства як інтегративного напрямку розвитку знання про документ, як мета науки для всіх наук документно-комунікаційного циклу покладена в основу посібника Н. Кушнарєнко³⁴.

Документознавство тісно пов'язане з діловодством, книго-, бібліотеко-, бібліографо-, архівознавством, інформатикою³⁵ та іншими дисциплінами. При ширшому підході до складу документознавства включено й історичне джерело- і музеєзнавство, семіотику, текстологію, кодикологію та ін. Чим вищий рівень узагальнення поняття “документ”, тим ширше коло галузей знань, які входять у документознавство³⁶.

Структурно документознавство поділяється на дві підсистеми: загальне і особливе. Загальне складається з трьох розділів: теорії документа (документології), історії документа, історії та теорії документно-комунікаційної діяльності. Особливе документознавство вивчає специфічні, характерні для окремих типів і видів документів (книги, патенти, ноти, карти, кінофільми тощо), окремі процеси документно-комунікаційної діяльності (документування, зберігання, поширення, видання, користування документом). Як особливе може виступати будь-яка спеціальна ознака, що заслуговує теоретичного розгляду. Особливе документознавство поділяється на спеціальне і часткове. Спеціальне вивчає особливості документів, що є об'єктами бібліотечної, архівної, музейної справи. Крім того, предметом спеціального документознавства може служити вивчення специфіки різних процесів документно-комунікаційної діяльності (документування, діловодство, фондознавство тощо). Предметом часткового документознавства є окремі види документа. На їх основі сформовано дисципліни книго-, патенто-, картознавства та ін.

Відмінну концепцію історичного документознавства представлено у

³⁴ Там же.

³⁵ Див. також: Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації як об'єкт дослідження інформатики // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1996. – Т. 1. – С. 72-76.

³⁶ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – Киев, 2000. – С. 148-158.

добробку завідувача відділу документознавства УДНДІАСД С. Кулешова³⁷.

Упродовж 1960-1980-х років увага документознавців зосереджувалася головним чином на проблемах створення і функціонування сучасних управлінських документів, а історична проблематика складала лише незначну частку у теоретичних розробках та дослідницькій тематиці. У сучасній російській історіографії, де розробка даної проблематики впродовж останніх десятиліть велася особливо інтенсивно, нині обґрунтовано принцип історизму в документознавстві, визначено основні напрями та завдання застосування конкретно-історичного аналізу в цій дисципліні. Саме для “історичної частини” документознавства з її змістом, завданнями об’єктом та методами С. Кулешов вважає логічним використання терміну “історичне документознавство”³⁸.

Значну подібність історичного документознавства та джерелознавства дослідник вбачає у близькості головного концептуального завдання обох дисциплін: в історичному джерелознавстві це виявлення закономірностей утворення історичних джерел, а в документознавстві – закономірностей утворення документів. “В обох дисциплінах виконання даного завдання потребує з’ясування спонукальних мотивів створення документів, розробки їхньої історичної класифікації, визначення змісту функцій та соціально-історичної ролі”. Серед спеціальних історичних дисциплін з історичним документознавством найбільше перетинається дипломатика, яка від середніх віків до початку ХІХ ст. залишалася єдиною наукою про документ. Розвиток спеціальних історичних дисциплін спричинив глибше розмежування не лише цих наук, але й дозволив окреслити предмет вивчення *неодипломатики*, яка передбачає можливість застосування методів дипломатичного аналізу до комплексу масових джерел ХVІІІ-ХІХ ст.

Аналізуючи добробок сучасних українських та російських учених (зокрема, С. Каштанова), С. Кулешов окреслив спільні та відмінні ознаки у підходах та методах документознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Так, подібність у спрямуванні досліджень історичного документознавства і дипломатики полягає в аналізі розвитку формуляра управлінського документа, а різниця визначається завданнями. Дипломатика вивчає еволюцію формуляра документа з метою вирішення завдань його джерелознавчого аналізу (визначення оригінальності, авторства, часу створення та підвищення інформативності, ефективності інтерпретації семантики тексту документа). Документознавство розглядає формуляр у контексті виявлення закономірностей розвитку його реквізитів та інших характеристик з моменту генезису документа аж до сьогодення. При цьому історичне документознавство послуговується результатами досліджень в галузі історії справочинства, палеографії, сфрагістики, філігранології, дипломатики та ін.; “перебуває в часовому

³⁷ Кулешов С. Документальні джерела...; Його ж. Історичне документознавство: зміст та основні завдання наукового напрямку (до постановки проблеми) // Архіви України. – Київ, 1998. – № 1-6. – С. 9-18.

³⁸ Кулешов С. Історичне документознавство... – С. 10.

просторі таких напрямів, як неодиبلوماسية і неографія”³⁹. З дипломатикою пов’язане тільки управлінське документознавство як один з пріоритетних напрямів, серед яких – картографічне, науково-технічне документознавство тощо.

Таким чином, визначені українськими науковцями головні завдання історичного документознавства в умовах сучасного розвитку наукового пізнання полягають у дослідженні закономірностей еволюції документації, зокрема розвитку видів документів, систем документації, їх утворення та функціонування. Серед перспективних завдань історичного документознавства С. Кулешов вказав на формулювання закономірностей “у площині інших масштабних його завдань” – дослідженні генезису документа, формування і розвитку його соціальних функцій, властивостей як засобу комунікації і джерела оперативної інформації. Фактологічну базу таких положень повинні забезпечити результати дослідження конкретних видів документів, формування типів документації із розвитком відповідних сфер їх функціонування.

Диференціація спеціальних історичних дисциплін є одним із найдієвіших чинників розвитку інтегрованих методів історичного дослідження. Свідченням цього є й низка методологічних і термінологічних дискусій у різних напрямках спеціальних історичних дисциплін, що складають основи зазначених джерелознавчих та документознавчих студій (передусім, дипломатики, палеографії, кодикології та ін.). У даному аспекті видається доцільним відзначити доробок Г. Швецової-Водки⁴⁰, класифікаційні побудови якої сприяють поглибленню міждисциплінарних зв’язків та інтеграції методів спеціальних історичних дисциплін. Історичне джерелознавство та документознавство в Україні спираються на значний досвід наукової критики джерела, широко використовують сучасні комп’ютерні технології, залучають теоретичний і практичний доробок західноєвропейської та російської історіографії. Особливу роль документознавства в розвитку української історичної науки відзначив у своїй монографії Г. Боряк⁴¹.

Треба наголосити на важливій інтегративній ролі архівознавства у розробці спеціальних історичних дисциплін. Доробок цієї галузі можна вважати чи не найвагомимим, оскільки багатолітній архівно-джерелознавчий досвід, як і організаторська діяльність ряду українських учених – передусім І. Матяш, Г. Боряка, К. Климової, Г. Папакіна, Л. Дубровіної, Н. Христової та інших були втілені у трьох концептуальних виданнях – загальному посібнику

³⁹ Там само. – С. 13-14.

⁴⁰ Швецова-Водка Г. Типологія документа...; *Її ж.* Значення поняття “документ” у документально-інформаційних науках // *Культура України: історія і сучасність: Республіканська науково-теоретична конференція, 26-28 жовтня 1992 р. Тези доповідей.* – Харків, 1992. – С. 324-326; *Її ж.* Співвідношення понять “документ” та “історичне джерело” // *Архіви України.* – Київ, 2001. – № 4-5. – С. 33-56.

⁴¹ Боряк Г. Національна архівна спадщина України... – С. 8-9.

з архівознавства⁴², “Нарисах історії архівної справи”⁴³ та хрестоматії⁴⁴. Значної уваги у вказаних виданнях надано структурі Національного архівного фонду, проблемам експертизи цінності архівних документів, застосуванню сучасних інформаційних технологій в архівній справі та науково-дослідній роботі архівів.

Низку публікацій в українській історіографії 90-х років ХХ ст. було присвячено окремим аспектам *дипломатики* як спеціальної історичної дисципліни. Головні напрямки досліджень охопили як коло питань, зазначених у публікаціях попередніх десятиліть⁴⁵, так і виявили нові перспективи досліджень.

Логічного продовження набули дослідження в галузі дипломатики Галицько-Волинської держави, представлені у доробку голови Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін Наукового товариства імені Шевченка та редактора відповідних томів “Записок” О. Купчинського⁴⁶. Дослідник зосередив увагу на питаннях можливостей та перспектив реконструкції дипломатичної спадщини України княжої доби, відтворення структури та персонального складу середньовічної канцелярії, вивчення специфіки політичного, економічного та культурного життя українських земель вказаного періоду через застосування методик дипломатичного дослідження. Предметом вивчення вченого стали як загальні підстави появи та розвитку документа на українських землях, так і конкретні особливості та зміни формуляру (запозичення латинських зразків) під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Значний досвід роботи автора з актовим матеріалом XV-XVIII ст. було узагальнено в нарисі, присвяченому гродським та земським судово-адміністративним фондам Центрального державного історичного архіву України у Львові⁴⁷. Праця готувалася до друку ще 1978 р. як частина більшої публікації про актові книги, що зберігалися у Львові, але на той час залишилася неза-

⁴² Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я.С. Калакура та ін. – Київ, 1998. – 316 с.; Архівознавство / За ред. Я. Калакури та І. Матяш. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. – Київ, 2002. – 356 с.

⁴³ Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш та К. Климової. – Київ, 2002. – 612 с.

⁴⁴ Хрестоматія з архівознавства / Наук. ред. І.Б. Матяш. – Київ, 2003. – 408 с.

⁴⁵ Порівн.: *Введенский А.А.* Лекции по документальному источниковедению истории СССР: Дипломатика. – Киев, 1963. – 219 с.; *Дашкевич Я.Р.* Стан та завдання української дипломатики // Третя Українська республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – Київ, 1968. – Т. 2. – С. 113-137.

⁴⁶ *Купчинський О.А.* Розвиток галицько-волинського документа в контексті міжслов'янських зв'язків // З історії міжслов'янських зв'язків – Київ, 1983. – С. 25-45; *Його ж.* Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії галицько-волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 44-108.

⁴⁷ *Купчинський О.А.* Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. – Київ, 1998. – 98 с.

вершеною. Нині це видання є важливим путівником для історика-джерелознавця, дипломатиста. Серед досліджень історії державних урядів та канцелярських установ слід також відзначити науковий доробок М. Крикуна⁴⁸. До вивчення традицій окремих місцевих канцелярій зверталася Н. Яковенко. У своїх публікаціях ця дослідниця підкреслювала самостійне значення межових актів у комплексах поземельної документації на мастки; простежила часові зміни тих канцелярських формул і предметних реалій документів, пов'язаних з межуванням земель, які можуть служити орієнтиром для розпізнавання фальсифікатів⁴⁹.

Важливий доробок у галузі дипломатики склали публікації українських вчених, присвячені канцелярії Руської (Волинської) Метрики 1569-1673 рр. Ініціаторами досліджень у даному напрямку виступили відомі українські джерелознавці М. Ковальський, Ю. Мицик, Г. Боряк, Н. Яковенко, П. Кулаковський та ін. Серед публікацій особливої уваги заслуговують дослідження та джерельні публікації Петра Кулаковського⁵⁰ та американської авторки Патриції Кеннеді-Грімстед⁵¹.

У дослідженнях П. Кулаковського знайшли відображення питання створення, генезису та організації книг Волинської Метрики, організація роботи Руської канцелярії, класифікація книг та форм вписів, роль канцелярії у системі державного управління та судочинства. Окремої уваги автор надає дослідженню та реконструкції персонального складу канцелярії, застосовує методи просопографії. Підсумком розробки тематики стала публікація ґрунтовної монографії⁵².

У результаті чинної співпраці українських вчених із закордонними

⁴⁸ Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-XVIII століттях // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. 228: Праці Історично-філософської секції. – С. 65-122.

⁴⁹ Яковенко Н.М. Про критерії автентичності поземельних актів 15 - першої половини 17 ст.: текстологічний аспект // Проблеми історичної географії України. – Київ, 1991. – С. 3-9.

⁵⁰ Кулаковський П. До генези структури книг Руської (Волинської) Метрики // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія і методи: міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 56-69; Його ж. Руська (Волинська) Метрика: назва, склад, характер // Вісник Дніпропетровського університету: історія та археологія. – Дніпропетровськ, 1996. – Вип. 1. – С. 58-71; Його ж. Коронна Метрика (центральный архів Речі Посполитої). Руська (Волинська) Метрика // Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш та К. Климової. – Київ, 2002. – С. 57-67.

⁵¹ Кеннеді Грімстед П. Неизвестная подокументная опись Русской Метрики (1569-1673) из собрания ЦГАДА СРСР // Исследования по истории Литовской метрики. Сборник научных трудов. – Москва, 1989. – С. 118-137; Кеннеді Грімстед П. Руська Метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569-1673) // УДЖ. – Київ, 1989. – № 5. – С. 52-62; Kennedy Grimsted P. The Ruthenian (Volhynian) Metrica: Polish Crown Chancery Records for Ukrainian Lands // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. XIV, № 1/2. – P. 7-83.

⁵² Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1560-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. – Острог; Львів, 2002. – 304 с.

науковими інституціями з'явилися два унікальні джерельні видання, які дали змогу поглибити вивчення не лише дипломатичної проблематики, а й інших важливих аспектів джерелознавства. Так, у 1999 р. вийшов друком п'ятий том серії "Monumenta historica res gestas Europae Orientalis illustrantia. Fontes XV-XVII saec.", започаткованої 1994 р. співпрацею Інституту історії Варшавського університету, Російського державного архіву давніх актів та Інституту слов'янознавства Російської Академії наук. Даний том, за словами його редактора І. Ірлі, став першим внеском до серії української археографії. До нього увійшла впорядкована П. Кулаковським книга Руської Метрики за 1652-1673 рр.⁵³ Кількадесятилітній період спільних наукових пошуків українських вчених (ІЦДА України у Києві, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Український науковий інститут Гарвардського університету), архівних установ Польщі та Росії увінчався публікацією регестів документів Руської Метрики 1569-1673 рр. Книга з ґрунтовною монографічною передмовою П. Кеннеді-Грімстед (с. 27-139) була видана у 2002 р.⁵⁴

Важливе підґрунтя для наступних дипломатичних досліджень складає втілення у життя археографічного проекту – видання джерельного комплексу "Пам'ятки української мови". У 1991 р. в серії актових джерел було опубліковано книгу Київського підкоморського суду 1584-1644 рр. (упорядники – працівники ІЦДА України в Києві, Інституту історії НАН України, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні: Г. Боряк, В. Німчук, В. Страшко, Н. Яковенко та ін.)⁵⁵. 1995 р. у серії актових документів і грамот вийшов друком збірник "Волинські грамоти XVI ст.". У передмові до книги А. Матвієнко зосередив увагу на особливостях діловодства, канцелярської практики, письма волинських документів вказаного періоду, класифікував розглянуті та опубліковані грамоти⁵⁶.

Продовжено наукові пошуки в галузі української дипломатики доби Гетьманщини XVII-XVIII ст. Докладний джерелознавчий та дипломатичний аналіз актової документації, зокрема гетьманських універсалів доби національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, здійснив Ю. Мицький⁵⁷. Аналіз формуляру гетьманських універсалів, специфіка функціону-

⁵³ Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV-XVII ст. – Т. V: Руська (Волинська) Метрика. Книга за 1652-1673 рр. / Укл. П. Кулаковський. – Острог; Варшава; Москва, 1999. – 608 с.

⁵⁴ Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673 / Передмова П. Кеннеді Грімстед. – Київ, 2002. – 984 с.

⁵⁵ Книга Київського підкоморського суду (1584-1644). – Київ, 1991. – 344 с. (рец.: Крикун М. // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. 225: Праці історично-філософської секції. – С. 452-458).

⁵⁶ Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – Київ, 1995. – 247 с.

⁵⁷ *Мицький Ю.А.* О формуляре универсалов и приказов сподвижников Богдана Хмельницкого // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной*

вання Генеральної канцелярії та особливості формування персонального складу писарів-канцеляристів стали предметом вивчення упорядників опублікованих збірників універсалів гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, передусім І. Бутича. Згадані збірники стали результатом плідної співпраці Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Наукового товариства імені Шевченка⁵⁸. Підсумком багатолітнього вивчення документації Лівобережної України XVIII ст. стала публікація збірника ділової документації Гетьманщини, упорядкованої В. Горобцем⁵⁹. У вступній статті В. Панашенко зосередила увагу на історії органів управління та їх канцелярій упродовж зазначеного періоду, здійснила спробу реконструкції персонального складу працівників державних і церковних канцелярій, типологізувала продукцію канцелярських установ⁶⁰. Аналіз формулярів документації Нової Січі здійснено у публікаціях В. Стафійчука⁶¹.

Потребують систематизації та концептуального спрямування розробки українських вчених у галузі *палеографії*. За останнє десятиліття, на жаль, не вдалося вирішити комплексу проблем, окреслених у 1970 – 1980-х роках, зокрема у справі публікації на належному рівні палеографічних альбомів, а також сучасних посібників з предмету⁶². Підручникові публікації, що з'явилися впродовж останнього часу, є переважно, оглядовими, компілятивними і малопридатними для наукового використання. У багатьох виданнях цього типу зберігається архаїчна та невиправдана в умовах сучасного стану розвитку наукових знань система змішання проблем, цілей, предметів та об'єктів вивчення палеографії, неографії, історії писемності, історії книго-

истории. – Днепропетровск, 1985. – С. 107-113; *Мицик Ю.* Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Дніпропетровськ, 1996. – 262 с.

⁵⁸ Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – Київ, 1998. – 383 с; Універсали Івана Мазепи 1687-1709 / Упор. І. Бутич. – Київ; Львів, 2002. – 757 с.

⁵⁹ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / Упор., автор передмови та коментарів В.Й. Горобець. – Київ, 1993. – 392 с.

⁶⁰ Там само. – С. 5-22.

⁶¹ *Стафійчук В.В.* Відбиття статусу Нової Запорозької Січі у формулярах листування коша з гетьманом К. Розумовським // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. – Запоріжжя, 1997. – С. 227-231; *Його ж.* Формуляри документів коша Нової Запорозької Січі про надання у нагляд лісових угідь як джерело з історії Запорозжя та його діловодства // Там само. – С. 231-237.

⁶² *Панашенко В.В.* Про стан і деякі завдання в розвитку української палеографії // Українська республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – Київ, 1968. – Т. 2: Спеціальні історичні дисципліни. – С. 164-180; *Її ж.* До питань методики та термінології палеографічних досліджень українського скоропису 17-18 ст. // Історичні джерела та їх використання. – Київ, 1972. – Т. 7. – С. 88-92; *Царьова Н.М.* Палеографічний альбом латинського скоропису 14-17 ст.: на матеріалах актових книг // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. – Київ, 1988. – С. 195-196.

друкування, філігранології, хронології та ін. Це призводить до нечіткості у визначеннях, хронологічної та періодизаційної плутанини, відсутності єдиного термінологічного апарату⁶³.

Більшість наукових публікацій, здійснених у даному напрямі, мають конкретний, причинковий характер, створюють підвалини для майбутніх досліджень, зокрема в галузі вдосконалення методик (із запозиченням досвіду ряду спеціалізованих установ за кордоном), ідентифікації та реконструкції писарських шкіл, розробці відповідного інформаційного забезпечення тощо⁶⁴. Окремі палеографічні описи та нариси вміщено до археографічних передмов чи відтворено у контексті досліджень історії писемної культури, мови, рукописної книги та ін.⁶⁵

Важливим внеском у дослідження історії слов'янської писемності та формування кириличного уставу є праці знаних українських істориків-джерелознавців М. Брайчевського⁶⁶ та С. Висоцького⁶⁷. Книжкам, що з'явилися друком майже одночасно, судилося стати лебединими піснями обох авторів (С. Висоцький не встиг побачити свого видання). У монографії М. Брайчевського розглянуто головні етапи розвитку слов'янської писемності, акцентовано проблему формування слов'янської ієрогліфіки, застосовано принципи регіоналізації у вивченні історії письма на українських землях. У роботі здійснено критику багатьох наукових публікацій українських та закордонних авторів, висловлено низку важливих, хоча й часом суперечливих (як наприклад, однозначне ствердження "руськості" згаданих у Житії Константина письмен), гіпотез та припущень. На основі докладного аналізу писемних та археологічних джерел, зокрема комплексу графіті Свято-Михайлівської

⁶³ Порівн., наприклад: *Мацюк О., Царьова Н., Кметь В., Шестакова Н.* *Arg discernendi vera ac falsa*. Рецензія на: М.М. Кріль. *Основи палеографії*. Навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 196 с.; М.М. Кріль. *Латинське письмо та його види: Текст лекцій*. Львів: Ред.-вид. Львів ун-ту, 1996. 64 с. // *Студії з архівної справи та документознавства*. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 171-181.

⁶⁴ Напр.: *Осташ Н.Л.* До палеографії реєстру Запорозького Війська 1649 р.: великі букви в рукописі Кальницького полку // Дев'ята Вінницька обласна історико-краєзнавча конференція. – Вінниця, 1990. – С. 30-31; *Шестакова Н.* Палеографія кирилических документів XVI-XVII ст. // *Україна в минулому*. – Київ-Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 61-79.

⁶⁵ Напр.: *Пецак М.М.* Палеографія і текстотворчі функції ініціалів // *Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку*. – Київ, 1988. – С. 201-203; *Запаско Я.П.* *Українська рукописна книга*. – Львів, 1995. – 480 с.; *Гнатенко Л.А.* *Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки // Пересопницьке Євангеліє 1556-1561. Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик*. – Київ, 2001. – С. 55-73; *Фрис В.* Палеографія українських кирилических книг XVI – першої половини XVII ст. // *Бібліотека – скарбниця духовності*. – Київ, 1993. – С. 245-251; *ІІ ж.* *Історія кирилическої рукописної книги в Україні X-XVIII ст.* – Львів, 2003. – 188 с.

⁶⁶ *Брайчевський М.* *Походження слов'янської писемності*. – Київ, 1998. – 154 с.

⁶⁷ *Висоцький С.О.* *Київська писемна школа X-XII ст. (До історії української писемності)*. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1998. – 247 с.

церкви Видубецького монастиря, церкви Спаса на Берестові, Кирилівської церкви, Успенського собору Києво-Печерської Лаври (всього понад 400 написів та малюнків); ряду епіграфічних пам'яток, зразків книжного письма (Реймське, Остромирове Євангелія; Ізборники 1073 і 1076 рр. та ін.) С. Висоцький зробив висновок про можливість вживання поняття "київської писемної школи" для характеристики давньоруської доби X-XII ст. Особливості палеографії письма розглянуто на широкому тлі історичних студій, розвитку освіти та наукових знань у Київській Русі. Автор також звернув увагу на берестяні грамоти, виявлені у Звенигороді археологом І. Свешніковим.

Дослідження останнього також вартують окремої згадки, хоча невелика кількість епохальних для української історії знахідок спричинили появу лише кількох публікацій в галузі *берестології*⁶⁸. Серед дослідників графіті варто відзначити й також В. Вуйцика⁶⁹.

Спорадичними залишаються публікації з *епіграфіки*, зумовлені найчастіше появою нових знахідок та реконструкцій⁷⁰.

Питання *нотної палеографії* розроблено у ряді публікацій та, зокрема, у комплексній монографії Ю. Ясиновського⁷¹.

Низкою важливих здобутків характеризуються наукові дисципліни, предметом вивчення яких є рукописна книга. Окрім появи конкретних археографічних проектів та історичних нарисів, цінним досягненням стала монографія Л. Дубровіної, присвячена як практичним, так і теоретичним аспектам *кодикології*⁷². Авторка розглядає рукописну книгу як комплексне джерело та об'єкт кодикології, що розвивається у тісному взаємозв'язку із джерелознавством, палеографією, текстологією, дипломатикою, археографією, філігранологією. Л. Дубровіна аргументувала можливість виділення *кодикографії*, як спеціальної науки, яка визначає характер, методи, види описів рукописної книги як інформаційно-культурологічної системи на основі всіх її складових частин, передбачає науково-практичну діяльність зі

⁶⁸ Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін. – Львів, 1990. – № 6. – С. 127-131.

⁶⁹ Вуйцик В. Графіті XII-XV ст. церкви св. Пантелеймона в Галичі // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 189-194.

⁷⁰ Пор., напр.: Осетрова Г.О. Латинські написи в пам'ятках архітектури м. Кам'янця-Подільського // Матеріали 8-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 76-77; Супруненко О.Б. Закладна дошка Покровської церкви Петра Калнишевського // Козацькі старожитності Полтавщини. – Полтава, 1993. – Т. 1. – С. 73-79; Петегирич В.М. Про знаряддя письма та кириличні написи на предметах XI-XIV ст. з Галицької землі // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т. 233. – С. 206-214; Намогильні хрести запорозьких козаків. – Одеса, 1998. – Т. 1. – С. 219 с.; Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В. Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Вип. IV. – С. 323-331.

⁷¹ Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI-XVIII століть. Каталог і кодикологічно-палеографічні дослідження. – Львів, 1996. – 624 с.

⁷² Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. – Київ, 1992. – 262 с.

створення універсальних систем обліково-охоронного та науково-інформаційного описів⁷³. У монографії запропоновано археографічну, кодикологічну і документально-інформаційну моделі рукописних книг, методику їх кодифікування. Окремий розділ монографії присвячено питанням застосування історико-кодикологічного підходу в історичному дослідженні, перспективам розвитку наук про рукописну книгу. Практичні аспекти кодикології втілені у низці публікацій Я. Запаска, В. Фрис, Г. Чуби, О. Дзьобана⁷⁴ та інших авторів, підготовці каталогів рукописних книг⁷⁵.

Розвиток *філігранології* в Україні пов'язаний з іменем директора ЦДІА України у Львові, професора кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Львівського національного університету імені Івана Франка О. Мацюка (1932-1999). Він був єдиним в Україні спеціалістом у галузі філігранології та історії паперу, автором численних публікацій (у т.ч. монографій) з даної тематики. У 1992 р. було видано його другий альбом-каталог філіграней архівних документів України⁷⁶, а 1994 р. – опублікована монографія “Історія українського паперу”, в якій подано ґрунтовний нарис історіографії проблеми, здійснено ряд теоретичних, зокрема термінологічних уточнень⁷⁷. Як показує зацікавлення іноземних істориків, доробок ученого високо цінується не лише в українській, а й європейській науці⁷⁸.

Окрім ряду конкретних досліджень з встановлення датовання та узгод-

⁷³ Там само. – С. 12-13.

⁷⁴ *Запаско Я.П.* Українська рукописна книга. – Львів, 1995. – 480 с.; *Чуба Г.В.* Лінгво-текстологічний аналіз Учительних Євангелій другої половини XVI-XVII ст. Автореф. дис. [...] канд. філол. наук. – Львів, 1998; *Фрис В., Дзьобан О.* Кирилична рукописна книга // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20-21 вересня 1996 року. – Львів, 1999. – С. 278-290; *Іванова О.А., Іванникова М.К.* Рукописна кирилична книга XVI-XVII ст.: основні принципи атрибуції // Архіви України. – 2002. – № 4-6. – С. 169-178; *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні X-XVIII ст. – Львів, 2003. – 188 с.

⁷⁵ Каталог кириличних рукописних Євангелій XV-XVIII століть зі збірки Львівського історичного музею / Укл. О. Ясіновська. – Львів, 1996. – 150 с.; *Запаско Я.* Мистецькі рукописні пам'ятки України. – Львів, 1997. – 80 с.

⁷⁶ *Мацюк О.Я.* Філіграні архівних документів України XVIII-XX ст. – Київ, 1992. – 352 с.

⁷⁷ *Мацюк О.* Історія українського паперу. – Київ, 1994. – 186 с.

⁷⁸ Докладніше про науковий доробок та бібліографію праць О.Я. Мацюка див.: Пам'яті Ореста Мацюка: Нос erat in fatis // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1999. – Т. 4. – С. 156-170; *Кметь В.* Мацюк Орест-Нестор Ярославович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940-2000). – Львів, 2000. – С. 132-134; *Царьова Н.М.* Список праць О. Мацюка з філігранології // *Мацюк О.* Історія українського паперу. – Київ, 1994. – С. 180-186; Бібліографія публікацій О.Я. Мацюка (1956-1999 рр.) (складена О. Мацюком, підготовлена до друку І. Сварником) // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1999. – Т. 4. – С. 159-165.

ження календарних систем⁷⁹, було опубліковано також кілька узагальнюючих видань з історичної хронології, які підсумували дотеперішній розвиток наукової дисципліни, стали важливими посібниками у поточній роботі істориків з джерелами. Так, упродовж останніх років з'явилося виправлене українське видання посібника І. Климишина⁸⁰; у Черкасах видано роботу О. Перехреста⁸¹, опубліковано нарис І. Войцехівської⁸².

Вартим уваги є доробок українських вчених у галузях історичної географії та картографії (історичного картознавства) – спеціальних історичних дисциплін, сформованих на стику історії та географії, які всебічно вивчають географічну характеристику території в певний історичний період у тісному взаємозв'язку з розвитком людського суспільства. Головні напрями розробки тематики даних дисциплін передбачають вивчення проблем історико-географічного районування, економічної географії минулих історичних періодів та історичної демографії; опрацювання історії народів у взаємозв'язку з особливостями історичного середовища; ідентифікацію місцезнаходження поселень, топографію міст, шляхи сполучень.

У сучасній українській історіографії представлено практично всі головні аспекти історичної географії. Значний внесок у вирішення проблем історико-географічного районування України здійснено у науковому доробку М. Крикуна. Сфера наукових інтересів ученого охоплює питання поширення польського адміністративно-територіального устрою на Правобережній Україні у XVI-XVIII ст.⁸³ У дослідженнях повітового устрою Волині⁸⁴, Поділля⁸⁵ і Київщини⁸⁶ М. Крикун ефективно застосував методи інтегрального (всесторонній аналіз природи, населення і господарства в даний історичний період) та компонентного (аналіз окремих історичних сюжетів – політико-географічних, демографічних, економічно-географічних), наголошуючи, що вивчення

⁷⁹ Див., напр: Купчинський О. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 256-269.

⁸⁰ Пор.: Климишин И.А. Календарь и хронология. 3 изд.. – Москва, 1990. – 477 с.; Климишин И.А. Календар і хронологія. 5-е вид., доп. – Івано-Франківськ, 2002. – 232 с.

⁸¹ Перехрест О.Г. Історична хронологія. – Черкаси, 1999.

⁸² Войцехівська І. Хронологія // Пам'ять століть. – Київ, 2003. – № 2. – С. 115-126.

⁸³ Крикун М. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1991. – Вип. 42. – С. 24-41.

⁸⁴ Крикун М. Кордони і повітовий поділ Волинського воєводства в XVI-XVIII ст. // Географічний фактор у історичному процесі: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ф.П. Шевченко. – Київ, 1990. – С. 134-145.

⁸⁵ Крикун М. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV-XVI ст. Перспективи джерелознавства історичної географії України // Український археографічний щорічник. – Київ, 1992. – Вип. 1. – С. 157-178.

⁸⁶ Крикун М. Повітовий поділ Київського воєводства в останній третині XVI-XVIII ст. // Історико-географічні дослідження на Україні: Збірник наукових праць / Відп. ред. Ф. Шевченко. – Київ: Наук. думка, 1992. – С. 68-84.

територіально-адміністративного поділу неможливе без врахування системи управління⁸⁷. Результати досліджень були узагальнені ним у докторській дисертації та спеціальній монографії⁸⁸. М. Крикун розробляв також проблеми демаркації кордонів між Річчю Посполитою і Турецькою імперією на українських землях у 1680 і 1703 рр.⁸⁹ У коло зацікавлень дослідника входять також проблеми *історичної демографії*, доробок у якій можна вважати його суттєвим внеском у розвиток історіографії⁹⁰.

Окремі аспекти регіональної історичної демографії та історичної географії досліджувались у публікаціях М. Капралю⁹¹.

Плідними виявились 1990-ті роки для розвитку історичної картографії. Зважаючи на те, що ще з 30-х рр. ХХ ст. у даній галузі не провадили систематичних досліджень, необхідно було визначити головні напрямки та пріоритети розвитку дисципліни. Відродження української картографічної науки пов'язується із перенесенням центру досліджень з Києва до Львова⁹². У жовтні 1998 р. у Львові відбулась конференція "Картографічна спадщина України", яка й ознаменувала новий етап розвитку наукового напрямку. Серед головних завдань українського історичного картознавства Я. Дашкевич назвав картографічне відображення певних земель – частин української етнічної території в минулому; опрацювання бібліографічного довідника з відомостями про картографів, граверів, копіювальників, друкарів, видавців і дослідників давніх карт України; монографічне опрацювання карт (атрибуція анонімних карт, визначення часу, місця і умов виникнення, геодезійно-картометричних даних, автентичності карти тощо); дослідження середньовічних карт згідно зі спеціалізацією: карти "птоlemeїв" (карти, пов'язані з перевиданням "Географії" Птолемея), портоланів, морських карт, карт узбережжя і рік, ітинераріїв (шляхових карт), карт лісів і т.д.⁹³

⁸⁷ Крикун М. Мої наукові пошуки // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Част. 1. – С. 48.

⁸⁸ Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. – Київ, 1993. – 186 с.

⁸⁹ Крикун М. Матеріали розмежувань Речі Посполитої з Турецькою імперією на українських землях 1680 і 1703 років. // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1992. – Вип. 44. – С. 3-14.

⁹⁰ Крикун М. Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін. – С. 530-556; Його ж. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 року // Україна модерна. – Львів, 2001. – Число 6. – С. 25-46.

⁹¹ Капраль М. Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 67-81; Його ж. Національні громади Львова XVI–XVII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – 440 с.

⁹² Сосса Р. Стан і проблеми досліджень з історії картографії України // Пам'ять століть. – Київ, 2003. – № 2. – С. 127.

⁹³ Дашкевич Я. Завдання історичного картознавства в Україні // Картографія та історія України. Збірник наукових праць. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 2000. – С. 14-15;

У зазначених напрямках в сучасній історіографії працюють Я. Дашкевич (великомаштабна картографія України XVII – середини XVIII ст., східне Поділля на картах XVI ст.⁹⁴), М. Вавричин, М. Драк, У. Іваночко, О. Купчинський, С. Лісовська, В. Пірко, В. Вечерський, Т. Люта і ін. Адміністративно-територіальний устрій Львівської єпархії XVIII ст. є предметом досліджень І. Скочиліса⁹⁵. Окремі аспекти історичної географії Південної Волині розроблено в публікаціях В. Собчука⁹⁶.

Поштовхом до вивчення картографічного доробку українських вчених С. Рудницького, В. Кубійовича стала публікація монографічних досліджень О. Шаблія⁹⁷.

Окремо слід відзначити дослідження та публікацію карт України Гійома Левасера де Боплана, здійснені Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (завдяки дослідницькому доробку М. Вавричин). У 1998 р. працівники відділення видали окремих збірник статей і матеріалів “Боплан і Україна”⁹⁸. А в 2000 р. окремим накладом вийшла “Спеціальна карта України Г.Л. Боплана 1650 р.”⁹⁹

У 90-х роках XX ст. історична географія стала актуальною дослідницькою тематикою, з якої проводились в Україні наукові конференції, друкувалися матеріали у збірниках наукових праць “Географічний фактор в історичному процесі”¹⁰⁰ і “Історико-географічні дослідження на Україні”¹⁰¹. З 2000 р. у Тернополі почав виходити всеукраїнський часопис “Історія української географії”. Упродовж останніх років ряд публікацій з історії української

Його ж. Покрайні нотатки про українські степи у “Географії” Птолемея 1562 р. // Боплан і Україна. Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – С. 82-87.

⁹⁴ Дашкевич Я. Східне Поділля на картах XVI ст. // Історико-географічні дослідження на Україні. – С. 13-21.

⁹⁵ Див. дослідження зазначених авторів, опубліковані у збірниках: Боплан і Україна. – Львів, 1998. – 318 с.; Картографія та історія України. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 2000. – 346 с.; Пам’ятки України. Історія та культура. – Київ, 1996. – № 2. – 144 с.

⁹⁶ Собчук В. Знать Південної Волині на схилі середніх віків. Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Львів, 2002. .

⁹⁷ Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів; Мюнхен, 1993. – 223 с.; *Його ж.* Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. – Париж; Львів, 1996. – 704 с.; *Його ж.* Історичні виміри української географії // Історія української географії. – Тернопіль, 2000. – Вип. 1. – С. 7-15; Сосса Р. Стан і проблеми... – С. 127.

⁹⁸ Боплан і Україна. Збірник наукових праць. – Львів, 1998. – 343 с.

⁹⁹ Спеціальна карта України Г.Л. Боплана 1650 р. Спеціальний і докладний план України з належними до неї воєводствами, округами і провінціями. – Київ; Львів, 2000. – 72 с.

¹⁰⁰ Географічний фактор в історичному процесі: Збірник наукових праць. – Київ, 1990. – 177 с.

¹⁰¹ Історико-географічні дослідження на Україні. Збірник наукових праць. – Київ, 1992. – 199 с.; Київ, 1994. – 203 с.

картографії, серед них і бібліографічні покажчики, підготував Р. Сосса¹⁰².

Реалії сучасної української історіографії констатують всезростаючий інтерес до проблем історії грошового обігу і грошового господарства України. Зацікавлення нумізматиною особливо зросло у середині 90-х років ХХ ст., після впровадження українською державою власної грошової одиниці.

Практичні потреби у фаховій допомозі кваліфікованих нумізматів з новою силою зніціювали наукові нумізматичні дослідження. Шукаючи витoki грошового карбування, нумізмати почали активно працювати в напрямку локалізації і функціонування монетних дворів на території України. З цієї проблематики з'явилися праці Георгія Козубовського¹⁰³, Володимира Шлапінського та Романа Шуста¹⁰⁴, Раїси Яушевої-Омельянчик¹⁰⁵, Сергія Пивоварова та Олександра Кагляна¹⁰⁶. Ведеться робота і в напрямку реконструкції та обліку нумізматичних колекцій України. На жаль, донині немає їх чіткого паспортного обліку у жодному з 256 державних музеїв, в яких зберігаються нумізматичні предмети. Сьогодні з фондами національних музеїв працюють Раїса Яушева-Омельянчик¹⁰⁷, Борис Гарбуз¹⁰⁸, Наталія Стрижа-

¹⁰² Сосса Р. Стан і проблеми... – С. 127-131; *Його ж.* Історія картографування території України від найдавніших часів до 1920 р. – Київ, 2000. – 248 с.; *Його ж.* Картографічні твори, видані ДНВП „Картографія” (1945-2000 рр.): Бібліографічний покажчик. – Київ, 2001. – 216 с.; *Його ж.* Картографічні твори на територію України (1945–2000 рр.): Бібліографічний покажчик. – Київ, 2002. – 400 с.

¹⁰³ Козубовский Г. Центры монетной чеканки на Украине в XIV ст. (Киев, Новгород-Сиверский, Орда) // *Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym – wspólnota dziejów.* Mater. z III Międzynar. Konferen. Numizmatycznej, Supraśl, 10–12. IX. 1998. – Warszawa, 1998. – S. 33-40.

¹⁰⁴ Шлапінский В., Шуст Р. Львівський монетний двір у середині XVII століття: функціонування і типологізація продукції // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 66–79; *Их же.* Львовский монетный двор в 1656-1663 гг. // *Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym – wspólnota dziejów.* – С. 143-152; *Их же.* Цену этой монете дает спасение Отчизны... (Чеканка злотовок-тымфов во Львове в 1663 г.) // *Pieniądz pamiątkowy i okolicznościowy – wspólnota dziejów – Białoruś – Litwa – Łotwa – Polska – Ukraina.* Mater. z IV Międzynar. Konferen. Numizmatycznej, Supraśl, 7–9. IX. 2000. – Warszawa, 2000. – S. 99–108; *Их же.* Італійці у Львові: керівники та персонал Львівського монетного двору в 1656–1663 рр. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 521-531.

¹⁰⁵ Яушева-Омельянчик Р. Монетні двори на теренах України (від минулого до сьогодення) // *НумізMATика і фалеристика.* – 2001. – № 4. – С. 27-29.

¹⁰⁶ Пивоваров С., Каглян О. Монетний двір у Садгорі // *НумізMATика і фалеристика.* – 1999. – № 3. – С. 14-18.

¹⁰⁷ Яушева-Омельянчик Р. Мінцкабінети України // *НумізMATика і фалеристика.* – 2001. – № 3. – С. 35-38.

¹⁰⁸ Гарбуз Б. Нумізматична колекція Національного музею історії України // *Вісник Національного банку України.* – Київ, 1996. – № 3. – С. 84-90.

кова¹⁰⁹, Любов Гриневиц¹¹⁰, Володимир Шлапінський та Роман Шуст¹¹¹. Паралельно з цим ведуться дослідження і в напрямі резюмування наукових доробків українських нумізматів – Миколи Біляшівського, Валентина Шугаєвського, Василя Ляскоронського¹¹². Продовжуються дослідження з історії монетного карбування та грошового обігу. У цьому плані працюють: Г. Козубовський, який досліджує пізньосередньовічний і ранньомодерний грошовий обіг Наддніпрянщини¹¹³, О. Белая, що вивчає джерела з історії грошового обігу Київщини XVII ст.¹¹⁴, К. Хромов – проблеми Золотоординської нумізматики¹¹⁵, В. Зоценко – обіг дирхемів¹¹⁶, Є. Туровський¹¹⁷ та В. Анохін¹¹⁸ – проблеми античної нумізматики, Р. Шуст – грошове господарство західноукраїнських земель у XIV-XX ст.¹¹⁹ З 1998 р. у Тернополі, регулярно проводяться науково-практичні конференції “Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності”, наукові результати яких публікуються¹²⁰.

¹⁰⁹ Гарбуз Б., Стрижакова Н. Польские монеты в Национальном музее Украины // *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego dawniej i dziś na Białorusi, Litwie w Polsce i Ukrainie.* – S. 21-30.

¹¹⁰ Гриневиц Л. Золотые медали Станислава Августа Понятовского в собрании музея исторических драгоценностей Украины // *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego...* – S. 77-80.

¹¹¹ Шлапінський В., Шуст Р. Монетні скарби Волинського обласного краєзнавчого музею // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 395-405; Шуст Р. Структура грошового ринку на Поділлі у XIV-XVIII ст. (за матеріалами монетних скарбів Хмельницького обласного історико-краєзнавчого музею) // *Наукові зошити історичного факультету.* – Львів, 2001. – Вип. 4. – С. 39-50.

¹¹² Яшуева-Омельянчик Р. Микола Біляшівський як нумізмат (невідомі рукописи) // *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego* – S. 171-178; *Его же.* О В.А. Шугаевском (1884-1966 гг.) // *Всероссийская нумизматическая конференция. 6-8 апреля 1994 г. Тезисы докладов.* – Санкт-Петербург, 1994. – С. 75-78.

¹¹³ Козубовський Г. Гроші, грошовий обіг середньої Наддніпрянщини XIV-XV ст. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Київ, 1992.

¹¹⁴ Белая О. Джерела з історії грошового обігу Київщини XVII ст. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Київ, 1994.

¹¹⁵ Хромов К. К вопросу о принципах классификации монет Золотой Орды // *Нумизматика і фалеристика.* – 1998. – № 4. – С. 46-50; *Его же.* Заметки по золотоординской нумизматике Крыма // *Нумизматика і фалеристика.* – 2000. – № 1 – С. 44-45.

¹¹⁶ Зоценко В. Южный круг обращения дирхемов в восточной Европе, VIII-X вв. // *Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego dawniej i dziś na Białorusi, Litwie w Polsce i Ukrainie.* – S. 51-75.

¹¹⁷ Туровський Е. Монеты античного Херсонеса (IV-II вв. до н. э.) // *Mennice między Bałtykiem a morzem Czarnym – wspólnota dziejów* – S. 21-31.

¹¹⁸ Анохин В. Античные монеты Северного Причерноморья. – Николаев, 1997. – 16 с.

¹¹⁹ Шуст Р. Структура грошового ринку та особливості лічби монет на західноукраїнських землях у XVI ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 23-42.

¹²⁰ Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності (на нумізматичних і боністичних джерелах). Збірник наукових матеріалів Першої Міжнародної науково-

З 1996 р. у Києві щоквартально виходить журнал “Нумізматика і фалеристика”. Серед спеціальних довідкових видань, які з’явилися упродовж останнього десятиліття, слід згадати довідкове видання “Нумізматика”, укладене В. Зваричем та Р. Шустом¹²¹. Р. Шуст також уклав анотований бібліографічний покажчик праць, що висвітлюють проблеми грошового обігу і грошового господарства на теренах України¹²².

Становлення незалежної Української держави спричинило підвищений інтерес громадськості до знаків, емблем, символів, давніх міських і шляхетських гербів і, отже, стимулювало розвиток спеціальних історичних дисциплін, що займаються вивченням атрибутивних символів (геральдики, емблематики, вексилології, уніформістики). Зацікавлення *геральдичними* студіями загалом сприяло й розробці проблематики територіальних гербів.

9 липня 1990 р. було створено Українське геральдичне товариство – всеукраїнську недержавну громадську організацію, що зайнялася розробкою методологічних і теоретичних засад сучасної української геральдики та суміжних спеціальних дисциплін¹²³. На 2003 рік день членами товариства були близько 270 осіб, які, серед інших, поставили перед собою завдання напрацювати загальні засади, термінологію та єдині норми герботворення.

Опрацьовуючи архівні матеріали, новітні джерела, надбання зарубіжних геральдистів, члени товариства уніфікували практику дослідження та затвердження гербів для населених пунктів. Це дало підстави запровадити до наукового обігу нову термінологічну новацію – поняття “муніципальна геральдика”¹²⁴.

З метою створення науково-теоретичної бази для розвитку геральдики в Україні та визначення шляхів подальшої розробки суміжних з геральдикою наукових напрямів дослідження історичних джерел члени товариства спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України та Центральним державним історичним архівом України у Львові впродовж 1991-2003 рр. організували і провели 12 наукових

практичної конференції ТАНГ. – Тернопіль, 1999; Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності (на нумізматичних і боністичних джерелах). Збірник наукових матеріалів Другої і Третьої Міжнародних науково-практичних конференцій ТАНГ. – Тернопіль, 2001; Історія грошей в Україні з давніх часів до сучасності (на нумізматичних і боністичних джерелах). Збірник наукових матеріалів Четвертої і П’ятої Міжнародних науково-практичних конференцій ТАНГ. – Тернопіль, 2003.

¹²¹ Зварич В., Шуст Р. Нумізматика. Довідник. – Тернопіль, 1998. – 462 с.

¹²² Шуст Р. Нумізматика українських земель. – Львів, 1998. – 208 с.

¹²³ Гречило А. Необхідність врегулювання процесів герботворення та перспективи розвитку української геральдики // Друга наукова геральдична конференція (Львів, 19–21 листопада 1992). – Львів, 1992. – С. 24-25; Його ж. До питань сучасної української геральдичної та вексилологічної творчості // Шоста наукова геральдична конференція (Львів, 27-29 березня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 21-23; Його ж. Українське геральдичне товариство // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – Київ, 2002. – № 8-9. – Число 1. – С. 50-55.

¹²⁴ Гречило А. Українська міська геральдика. – Київ; Львів, 1998. – С. 143.

геральдичних конференцій. Традиційно тематика конференцій залишається досить широкою – від проблем княжих знаків, козацької та церковної геральдики та сфрагістики до аналізу сучасного муніципального та територіального герботворення, діяльності Воєнно-геральдичної служби Збройних сил України¹²⁵. Матеріали I-VI конференцій опубліковані окремими виданнями, а більшість доповідей VII-XI конференцій – у друкованому віснику товариства “Знак”, що виходить з 1993 р. У листопаді 1995 р. на V-й Науковій геральдичній конференції були схвалені обов’язкові правила розробки гербів, що базуються як на українських історичних традиціях, так і на світовому досвіді муніципального герботворення¹²⁶.

До прийняття у 1997 р. Верховною Радою України Закону про місцеве самоврядування, саме УГТ виконувало контрольну-експертну функцію і провадило загальний реєстр затверджень муніципальних гербів. І хоча в ряді статей (16, 22, 23, 26, 43) закону було враховано частину пропозицій товариства, державні органи не звернули увагу на найважливішу – необхідність створення Державної геральдичної служби. А науковий доробок членів УГТ був відзначений тим, що восени 1995 р. товариство стало повноправним членом Міжнародної конфедерації генеалогії та геральдики.

Оскільки УГТ зосереджує свою увагу переважно на муніципальній і територіальній геральдиці, а новостворені після проголошення суверенітету України державні і громадські інституції потребують власних емблематичних символів, то у 1998 р. в Києві було засновано “Геральдичну палату”. Основна увага членів цього товариства зосереджується на створенні проектів організаційних гербів, а також емблем, прапорів, відзнак і призів¹²⁷. У творчому доробку “Геральдичної палати” є чимало вдалих проектів, уведених в дію – від герба Служби безпеки України до сувенірних вимпелів Олімпійської збірної команди України на зимовій Олімпіаді в Нагано.

Серед дослідників УГТ насамперед варто відзначити незмінного голову А. Гречила, який одним з перших звернувся до питань методології муніципального герботворення¹²⁸. Вивчаючи конкретні проблеми міської¹²⁹ і

¹²⁵ Гречило А., Жеребецький Р. Геральдисти поговорили про своє – про герби // Високий Замок. – Львів, 2003. – 8-9 листопада (№ 212). – С. 6.

¹²⁶ Гречило А. У справі сучасної української муніципальної геральдики // П’ята наукова геральдична конференція (Львів, 10-11 листопада 1995 р.): Збірник тез повідомлень та доповідей). – Львів, 1995. – С. 20-21.

¹²⁷ Іщенко Я. Товариство “Геральдична палата” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – Київ, 2002. – № 8-9. – Число 1. – С. 71-76.

¹²⁸ Гречило А. Основні напрямки дальшого розвитку української міської геральдики (на базі досвіду роботи Українського геральдичного товариства) // Клейноди: записки УГТ: Українська геральдика: минуле, сучасне, перспективи: Тези наук. конференції (Львів, 29-30 листопада 1991). – Київ; Львів, 1992. – С. 10-12.

¹²⁹ Гречило А. Міський герб Києва: Становлення і перспектива // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 1993. – № 2. – С. 6-7; *Его же*. К вопросу о возникновении гербов украинских городов в XIV-XVII вв. // Гербовед. – Москва, 1997. – № 3. – С. 146-147.

територіальної¹³⁰ геральдики, А. Гречило встановив основні закономірності виникнення та розвитку міського герба. Узагальнені результати досліджень були ним викладені у монографії “Українська міська геральдика”¹³¹. Розглядаючи міський герб як цілісне явище, він поетапно простежив зміни його соціально-правової функції, визначив специфічні його відмінності в окремих регіонах, здійснив порівняльний аналіз герботворчості українських міст і міст сусідніх країн.

Треба відзначити, що спроби дослідити становлення української міської геральдики як цілісного явища робилися раніше. 1946 р. у рамках експериментальної проектної роботи “Історичні герби міст України” С. Земцов уклав гербівник міст – “Очерки истории городской геральдики на Украине”. Цей невеликий нарис був віднайдений у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України і опублікований Ю. Савчуком лише 1995 р.¹³². Особливої уваги заслуговує монографія Ю. Савчука “Міська геральдика Поділля”¹³³, у якій він поставив перед собою завдання визначити суспільний, політичний та правовий статус міського герба.

Різноманітними аспектами функціонування і еволюції міського герба займаються також В. Панченко¹³⁴, М. Дмитрієнко¹³⁵, Ю. Терлецький¹³⁶, І. Сварник¹³⁷, Я. Іщенко¹³⁸ та ін. Важливим підсумком досліджень істориків стало видання “Герби міст України”¹³⁹.

Українські дослідники – фахівці у сфері геральдики розробляють також інші напрями геральдичних студій. Проблемами приватної геральдики займається А. Гречило¹⁴⁰, державної – Я. Іщенко¹⁴¹, земельної та родової – Ю. Сав-

¹³⁰ Гречило А. Земельна геральдика // Пам'ятки України. – Київ, 1991. – № 3. – С. 42-46; Його ж. Земельна геральдика України XVII – поч. XX ст. // Пам'ятки України. Історія та культура. – Київ, 1996. – № 2. – С. 42-45.

¹³¹ Гречило А. Українська міська геральдика. – Київ; Львів, 1998. – 192 с.

¹³² Савчук Ю. Неопублікований рукопис “Очерки истории городской геральдики на Украине” та його місце в історіографічній спадщині. // П'ята наукова геральдична конференція (Львів, 10–11 листопада 1995 р.): Збірник тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1995. – С. 57-58.

¹³³ Савчук Ю. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995. – 144 с.

¹³⁴ Панченко В. Гербівник міст України. – Київ; Нью-Йорк, 1996.

¹³⁵ Дмитрієнко М., Савчук Ю. Короткий нарис міської геральдики Поділля. – Вінниця, 1995.

¹³⁶ Терлецький Ю. Герб і хоругва міста Ковеля // Знак. – 1996. – Число 11. – С. 7-9; Його ж. Герби Корця // П'ята геральдична наукова конференція. – С. 79-80.

¹³⁷ Сварник І. Франц Ковалишин і міська геральдика Галичини // Четверта геральдична наукова конференція. – Львів, 1994. – С. 63-64.

¹³⁸ Іщенко Я. Зображення в міських гербах українських предметів побуту: регіональний аспект // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. – Київ, 2001. – Число 5. – С. 152-161.

¹³⁹ Герби міст України (XIV – перша половина XX ст.) / Ред.: А. Гречило, Ю. Савчук, І. Сварник. – Київ, 2001. – 399 с.

¹⁴⁰ Гречило А. До питання про розвиток приватної геральдики в Україні // Знак. – Львів, 1994. – № 6. – С. 6.

чук¹⁴². Кроком до популяризації геральдики як спеціальної історичної дисципліни, а частково й уніфікації геральдичної термінології та дослідницьких методів можна вважати спробу видання М. Стародубцевим відповідного словника¹⁴³, а також анотований тематичний покажчик геральдичної літератури І. Калкана та М. Ємельянова¹⁴⁴.

У тісному контакті з геральдикою розвивається *емблематика* (дисципліна, об'єктом вивчення якої є емблема – умовне зображення поняття, ідеї у вигляді малюнка, який містить в собі певний зміст, знак, що підмінює ідею), *вексилологія* (вивчає всі види прапорів, знамен, хоругв, бунчуків, стягів, штандартів, їх форми, структурні компоненти, геральдичні чи особливі символічні знаки, композиції кольорів на прапорі; інтерпретує їх і встановлює походження, історичну роль, зміни з плином часу), *уніформістика* (вивчає обмундирування і спорядження особистого складу збройних сил; на даному етапі надається важливе значення прикладним напрацюванням в цій галузі та виробленню її теоретичних засад), *символіка* (вивчає історію творення і розвитку, функціонування і використання символів). У даних напрямках, іноді окремо виділених в бібліографічних покажчиках (наприклад, “Українська національна символіка”¹⁴⁵), як і в споріднених (*іконографії*, *медальєрстві*) опубліковано низку розрізаних конкретних матеріалів (іноді в науково-популярній формі), а формулювання концептуальних засад та розробка окремих теоретичних питань цих дисциплін, очевидно, належать майбутньому¹⁴⁶.

¹⁴¹ *Иценко Я.* Геральдика в Україні: історіографія проблеми (60-ті – 90 рр. ХХ ст.) // УІЖ. – 2002. – № 3.

¹⁴² *Савчук Ю.* Земельна символіка Поділля як джерело історичної географії краю // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – Київ, 1994. – С. 197-204; *Його ж.* Українська родова геральдика: стан і перспективи розвитку // Історія Українського середньовіччя: Козацька доба: Зб. наук. праць. У 2-ох част. – Київ, 1995. – Част. 2. – С. 33-51.

¹⁴³ *Стародубцев Н.* Иллюстративный словарь по геральдике: 1005 терминов. – Донецк, 1996. – 345 с.

¹⁴⁴ *Калкан И., Емельянов М.* Тематический указатель геральдической литературы. – Одесса, 1998. – 63 с.

¹⁴⁵ Історія України. Бібліографічний покажчик. 1992 рік. – Київ; Львів, 1994. – С. 34-35; Українознавство. Реферативно-бібліографічний бюлетень 1993 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Київ; Львів, 1997. – С. 45.

¹⁴⁶ Див., напр.: *Братко О.* Уявлення про світобудову та її відображення в українській національній символіці – Київ, 1990; *Клейноди України: З історії державної і національної символіки.* – Київ, 1991; *Пастернак О.* Пояснення тризуба, герба Великого Київського князя Володимира Святого. – Київ, 1991; *Шаповалов Г.* Походження українського тризуба. – Запоріжжя, 1992; *Сергійчук В.* Національна символіка України. – Київ, 1992; *Гавриленко В.* Гербові емблеми львівських деревообробних цехів // Записки НТШ. – Львів, 1997. – Т. 233: Праці історико-філософської секції. – С. 193-205; *Його ж.* Символіка цехового шкіряного промислу міста Львова // Шоста наукова геральдична конференція. – С. 16-18; *Словник символів / Упор. О. Потапенко.* – Київ, 1997. – 155 с.

Плідним було останнє десятиліття для досліджень в галузі *генеалогії*. Розробка тематики знайшла відображення у трьох головних напрямках видавничої діяльності – публікації джерел української генеалогії (наприклад, козацьких реєстрів), перевиданні пам'яток історіографії (побачили світ деякі матеріали 5 тому “Малоросійського родословника” В. Модзалевського¹⁴⁷), виданні сучасних досліджень. Було зроблено кілька спроб поставити перед українською генеалогією нові завдання, які б впливали з потреб часу¹⁴⁸.

Переважає більшість генеалогічних розвідок присвячена окремим родам, однак було видано й праці з комплексної генеалогії. Важливим поштовхом досліджень стала публікація монографії Н. Яковенко, предметом вивчення якої є соціальна структура знаті Волині та Центральної України “з особливим акцентом на витоках, персональному і чисельному складі та правовому і майновому статусі існуючих елітарних груп”¹⁴⁹. Авторка на представницькій джерельній базі дослідила різні верстви української шляхти, простежила їх зв'язок з відповідними елітними станами Київської Русі, процес зближення родової знаті з військовими служилими прошарками. Монографічний виклад проілюстровано значною кількістю генеалогічних реконструкцій і таблиць.

Низку ґрунтовних публікацій з генеалогії князівських родів Східної Європи підготував до друку Л. Войтович. Автор працює зі значним комплексом українських та закордонних джерел, наукової літератури, докладно відтворює систему династичних зв'язків, особливості шлюбної політики, вплив на неї сусідніх держав. Реконструкції Л. Войтовича знаходять відображення у відповідно складених генеалогічних таблицях¹⁵⁰.

Серед досліджень з генеалогії останнього десятиліття на увагу заслуговує доробок В. Собчука, який у публікаціях й кандидатській дисертації дослідив проблему формування та поширення шляхетських родів на Південній Волині

¹⁴⁷ *Модзалевский В.Л.* Матеріали до “Малоросійського родословника”. – Київ, 1996. – Вип. 1: Томари. – 39 с.; *Його ж.* Малоросійській Родословник. – Київ, 1996. – Т. V. – Вип. 1. – 96 с.

¹⁴⁸ *Кривошия В.В.* Українська генеалогія: стан і перспективи розвитку // Перша заочна наукова конференція з питань генеалогії і біографіки, присвячена 100-річчю з дня народження О.М. Лазаревського. – Вінниця, 1994. – С. 3-4; *Томазов В.* Про перспективи розвитку історичної генеалогії // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10–12 листопада 1994 року): Зб. тез повідомлень і доповідей. – Львів, 1994. – С. 75-77; Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали І генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. – Київ, 1996.

¹⁴⁹ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – Київ, 1993. – 416 с.

¹⁵⁰ *Войтович Л.* Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. – Київ, 1992. – 200 с.; *Його ж.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – 255 с.; *Його ж.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – 649 с.

у XIV-XVI ст., застосувавши метод просопографії¹⁵¹. Результати досліджень волинського вченого мають значення не лише у фактографічному плані, а й з огляду на потребу розробки теоретичних засад генеалогії. У галузі козацької генеалогії варто згадати про започаткування серії публікацій В. Кривошеї, який, продовживши традицію О. Лазаревського, активно розробляє генеалогію козацької старшини¹⁵².

Зі скасуванням цензурних обмежень зріс інтерес до генеалогії як серед вчених¹⁵³, так і багатьох нефахівців. Відповідні розвідки все частіше стали з'являтися на сторінках історичних та літературних часописів. Генеалогічна тематика стала одним з важливих напрямів тематичних розробок Українського геральдичного товариства, яке у своїх статутних документах, поряд зі сприянням відродженню української геральдичної науки, декларувало розвиток суміжних з нею історичних дисциплін, у тому числі генеалогії. Щорічні генеалогічні конференції відбуваються і в Інституті історії України НАН України. З 2000 р. почали видавати щорічні "Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства" (до 2003 р. вийшло три випуски). В Україні функціонують і два генеалогічні центри: Центр генеалогії і біографістики та Українсько-польське генеалогічне бюро.

Важливе місце в переліку спеціальних історичних дисциплін посідає *сфрагістика*. Серед головних напрямів розвитку досліджень треба відзначити проблематику міської (І. Ситий, О. Бірюліна, О. Гірник)¹⁵⁴, цехової (В. Гав-

¹⁵¹ Собчук В.Д. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами в Південній Волині XV – першої половини XVII ст. // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 333-360; *Його ж.* Знать Південної Волині на схилі середніх віків. Історико-генеалогічне та історико-географічне дослідження. Автореф. дис. [...] канд. істор. наук. – Львів, 2002.

¹⁵² В'ялов П., Кривошея В. Шляхетсько-козацькі роди та їх доля. – Київ, 1999. – 83 с.; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Білоцерківський полк. – Київ, 2002. – 184 с.; *Його ж.* Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – Київ, 2002. – 396 с.; *Його ж.* Українська козацька старшина. Част. 1: Урядники гетьманської адміністрації: Реєстр. – Київ, 1997; Част. 2: Синодики як джерело козацько-старшинської генеалогії. – Київ, 1998.

¹⁵³ Див: Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі // Лавра. – 1999. – № 2 (4). – С. 49-56; Задорожний О. Чернігівські князі XIII–XIV ст. за патріаршим синодиком // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1999. – № 1. – С. 8-11; Целуйко О.П. Великий коронний підскарбій Ян Миколай Данилович: портрет на тлі епохи // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2003. – Т. 10. – С. 177-184.

¹⁵⁴ Гірник О.В. Печатка містечка Варви // Клейноди. – Львів, 1991. – Т. 1. – С. 8-9; Бірюліна О. З історії сфрагістики Луцька XVII–XVIII ст. // Четверта наукова геральдична конференція. – Львів, 1994. – С. 6-8; Міські печатки Лівобережної України XVI–XVIII ст. зі збірки Чернігівського історичного музею ім. В. Тарнавського: каталог / упор І. Ситий. – Львів; Чернігів, 1995. – 22 с.

риленко)¹⁵⁵, козацько-шляхетської сфрагістики (В. Заруба, О. Паталах)¹⁵⁶ та сфрагістики адміністративних установ (Н. Грабова)¹⁵⁷. Особливої уваги цій дисципліні надано у програмах та дослідницьких проектах Українського геральдичного товариства; матеріали сучасних сфрагістичних студій регулярно публікуються на сторінках його видань. Значних успіхів досягнуто і в дослідженнях церковної сфрагістики, зокрема опубліковано цикл статей Ірини Скочиляс, присвячених питанням єпархіальної та парафіяльної сфрагістики Перемишльської єпархії¹⁵⁸. У 2001 р. оприлюднено наукове дослідження В. Борщевича з каталогом печаток Волинської єпархії 20 – 80-х років ХХ ст., яке стало важливим внеском у розробку класифікаційних схем православної церковної сфрагістики¹⁵⁹. Дослідженням сфрагістики католицьких інституцій та духовенства ХVIII-ХХ ст. на українських землях займається В. Перкун¹⁶⁰.

Важливим аспектом розробки спеціальних історичних дисциплін стає використання електронних засобів обробки інформації, мережі “Internet”, вивчення досвіду у цьому напрямку закордонних фахівців¹⁶¹. 2002 р. в

¹⁵⁵ Гавриленко В. Джерелознавчі аспекти печаток львівського гончарного цеху // Друга наукова геральдична конференція – Львів, 1992. – С. 14-15; Його ж. Печатки купецьких організацій Львова з фаховою символікою // Третя наукова геральдична конференція – Львів, 1993. – С. 23-24; Його ж. Спроба визначення емблеми цеху золотарів: сігіллограма // Четверта наукова геральдична конференція – Львів, 1994. – С. 22-24.

¹⁵⁶ Заруба В.М. Козацькі печатки // Національна символіка. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 44-46; Саснюк Р. Полкова печатка Кальміуської паланки // Третя наукова геральдична конференція – Львів, 1993. – С. 68-69; Паталах О. Козацька печатка з с. Любимівка на Херсонщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ, 1999. – Т. 8. – С. 98.

¹⁵⁷ Грабова Н. Печатки адміністративно-судових установ Лівобережної України ХVIII ст. // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 270-291.

¹⁵⁸ Скочиляс І. Документи Галицького намісництва у Львові як джерело до вивчення церковної сфрагістики Перемишльської єпархії ХІХ-ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 558-570; Її ж. Святий Архангел Михаїл у церковній сфрагістиці Перемишльської єпархії ХІХ – початку ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Част. 2. – С. 88-105.

¹⁵⁹ Борщевич В. Волинська церковна сфрагістика (20-80-ті рр. ХХ ст.). – Луцьк, 2001. – 136 с.

¹⁶⁰ Перкун В. Печатка парафії Сніткова // П'ята наукова геральдична конференція. – Львів, 1995. – С. 52-53; Його ж. Костельні печатки: Брацлавський, Вінницький, Могилівський деканати 1800-1916 рр.: за матеріалами Державного архіву Вінницької області. – Київ, 1998. – 47 с.; Його ж. “...І печаткою стверджую”. З історії печаток католицької церкви на Правобережній Україні (кінець ХVIII – ХХ ст.). – Київ, 2000. – 127 с.

¹⁶¹ Боряк Г. Національна архівна спадщина України...; Національна архівна інформаційна система “Архівна та рукописна україніка”: Збірник наукових праць. – Київ, 1996. – 308 с.; Організація функціонування документальних інформаційно-пошукових систем / Укл. С.Г. Кулешов. – Київ, 1998. – 18 с.; Організація комп'ютерного діловодства в установах. Програмно-апаратне забезпечення:

Інституті пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і мистецтв України було створено універсальну ієрархічну електронну базу даних "Мислене древо" (автор – М. Жарких, завідувач відділу Інституту). "Бібліографія старої України" на CD (компакт-дисках), підготовлена в рамках цього проекту, охопила понад 40000 записів, поділених на 10 розділів-зошитів, один з яких – "Допоміжні науки історії України" – може служити посібником та відправною точкою для багатьох напрямків досліджень у даній галузі. Головне завдання українських спеціальних історичних дисциплін документально-інформаційного циклу, як зазначив Г. Боряк, полягає у розвитку єдиної методології архівно-археографічної репрезентації інформації і можливостей її комп'ютерного опрацювання, зберігання і використання¹⁶².

Необхідно відзначити, що спеціальні історичні дисципліни є також одним з важливих професійно-орієнтованих предметів, що викладаються на історичних та інших факультетах українських ВНЗ. Характерною рисою курсу є його джерелознавче спрямування, вивчення методів історичних досліджень, їх застосування в системі взаємозв'язків гуманітарних і точних наук. Опанування курсу передбачає необхідність ознайомлення з історією формування основних архівних (державних, церковних чи приватних) установ в Україні та за кордоном, специфікою зберігання, консервування, реставрації та наукового опрацювання документів, публікаціями джерельних матеріалів.

Комплекс розглянутих наук та напрямів історичних студій упродовж останнього десятиріччя виразно "реабілітувався" в методиці досліджень. Оволодіння практичними навиками й теоретичними знаннями в галузі спеціальних історичних дисциплін стало невід'ємним елементом кожного серйозного дослідження, передусім з давньої історії. Розвиток історіографії нового та новітнього часу також диктує ширше використання методів спеціальних історичних дисциплін в роботі з джерелами. У сучасній українській історичній науці представлені майже всі головні спеціальні дисципліни,

Методичні рекомендації / Упор. А.Л. Маньковський. – Київ, 1998. – 25 с.; *Дмітрієва В.А., Святець Ю.А.* Комп'ютерні технології в археографії та історичному джерелознавстві: необмежені можливості чи межі неможливого? // Дніпропетровський історико-археографічний щорічник. – Дніпропетровськ, 1997. – Випуск 1. – С. 277-287; *Святець Ю.А.* Дипломатичний аналіз як методологічна підстава проектування автоматизованої інформаційно-пошукової системи "Руська (Волинська) Метрика (1569-1673 рр.)" // Дніпропетровський історико-археографічний щорічник. – Дніпропетровськ, 2001. – Випуск 2. – С. 278-301; *Носевич В.Л.* Проблеми довгострокового зберігання електронних архівних матеріалів у роботі Білоруського науково-дослідного центру електронної документації // Архіви України. – 2001. – № 3. – С. 65-74; *Мешков Д.Ю.* Електронний документ: обіг, зберігання, використання, законодавчі аспекти. Досвід ФРН (1990-2000) // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 73-87; *Боряк Г.* Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви України. – 2002. – № 4-6. – С. 141-169.

¹⁶² *Боряк Г.* Національна архівна спадщина України... – С. 9.

як традиційні, так і сформовані впродовж останніх десятиліть. Виразні успіхи вчених засвідчені появою ґрунтовних публікацій, зокрема в таких галузях як документознавство, архівознавство, історична географія та картографія, дипломатика тощо. На розвиток цих дисциплін, передусім геральдики, генеалогії, нумізматики, боністики та інших помітний вплив справили події державного життя, деідеологізація історичної науки, зростання суспільного інтересу.

Разом з тим, попри значну кількість публікацій помітним було відставання у розробці теоретичних підстав наукового дослідження, створення концептуальних засад розвитку окремих дисциплін. Найдалі просунулися в цьому плані насамперед інтегративні напрями історичної науки – джерелознавство, документознавство, архівознавство й археографія. Одним з першочергових завдань фахівців із спеціальних історичних дисциплін залишається також розробка і вдосконалення навчальних програм та відповідного методичного забезпечення курсів, що викладаються в українських університетах.